

POSljednji ŠTAMPANI PRILOG
I. KUKULJEVIĆA

Neposredno pred svoju smrt 1889 Ivan Kukuljević je svoj posljednji štampani prilog objelodanio u tjedniku »Il Diritto Croato« (Hrvatsko Pravo), koji je u Puli od 3. X. 1888 izdavao i uređivao Antun Jakić.¹ Bio je to kraći članak koji je pod naslovom: »Filippa Lazea da Pola detta la „Saffo illirica“ izašao u br. 39 spomenutog tjednika od 24. VII. 1889, a odnosio se na danas malo poznatu pjesnikinju iz XVI. st., koja je pod nadimkom »Polana illyrica« pisala svoje pjesme na latinskom jeziku.²

Nije Kukuljević samo tom jednom prilikom pokazao svoj interes za hrvatsku Istru, u kojoj je boravio u srpnju 1877 i čudje stekao mnogo prijateljstva. God. 1880 i 1881, obratio se preko »Naše Sloge«, najstarijih hrvatskih novina u Istri, s pozivom na tamošnje župnike i svećenike, »da nadpise, što se nalaze bud na crkvah, grobnih pločah (škriljah), posudah ili odećah crkvenih i na zvonovih točno prepisu ili na s jedne strane vodom nakvašenom papiru (karti) odtisnu i takove ili slav. uredničtvu „Naše sloge“ ili podpisanomu prijateljski priobće.« Bilo je to, kako kaže, u vezi s njegovim dugogodišnjim pripremama »sбора nadpisah, sriednjega i novijega vremena (do god. 1848)«. Među rijetkima — kako se čini — koji su se tada odazvali Kukuljeviću, bio mu je najmarljivijim suradnikom istarski povjesničar Josip A. Batel (1827—89). Premda je Kukuljević održavao s njime veze više godina, ipak se u njegovoj ostavštini sačuvalo samo jedno

¹ T. Blažeković, Hrvatske novine i štamparije u Istri 1870—1945. Riječka Revija 1952. br. 1, str. 38—41. U članku je pogrešno navedeno, da je »Il Diritto Croato« počeo izlaziti 1889. Prešavši kasnije u vlasništvo K. Martinolića, list je promijenio svoje ime u »Il Pensiero Slavo«, a zatim je prešao u Trst, gdje je završio kao »La Pensée slave«. Zastupao je misao sjedinjenja Istre s Hrvatskom.

² Usp. o njoj P. Stancovich, Biografia degli uomini distinti dell'Istria, Capodistria 1888. II. izd., str. 237.

Batelovo pismo od 9. III. 1889, u kome ovaj objašnjava svoj prijepis nekog natpisa³.

Kukuljević je i sam na svojim putovanjima po Istri sabrao dosta natpisa, pa je naposljetku — posluživši se također već objelodanim materijalom — priredio za štampu zbirku »Nadpisa Istranskih sa otoci Krkom, Cresom, Osorom i Pagom«, koja se danas nalazi u arhivu Historijskog instituta JAZU (pod signaturom XV-23-D-VI-93). Tu je zbirku ponudio Akademiji na otkup njegov sin Božidar 1891 priloženim pismom, u kome, među ostalim, piše: »Ovih dana izišli su kako će biti poznato ... »Nadpisi iz Hrvatske i Slavonije«,⁴ što ih je moj nezaboravni otac sabrao i za štampu priredio. U njegovoj književnoj zastavštini, koja je u mene, našao sam uređene »Nadpise iz Istre«, što ih je bio pok. otac sabrao godine 1877 ili 1878 kad je putovao po hrvatskoj Istri i po otocima. Tih nadpisa ima do 600. Pošto bih želio, da »Istarske nadpise« izda naša slavna akademija među svojim publikacijama, čast mi je ponuditi ih slavnoj akademiji za svotu od 200 for.—«. Akademija je (u nepotpisanom izvještaju, koji se danas nalazi uz zbirku) ponudila svotu od 50 for., s obrazloženjem, da je više od 100 natpisa već publicirano u časopisu: »L'archeologo triestino« (radi se o poznatom časopisu »L'archeografo triestino«!), a da ni neobjelodanjene natpise ne valja primiti bez neke rezerve.

Svojim posljednjim štampanim prilogom, koji je također posvetio istarskoj prošlosti, Kukuljević je htio da obrati pažnju javnosti na pjesnikinju Filippu Lazea, koja mnogo nalikuje Cvijeti Zuzorićevoj u Dubrovniku. Svoj je kratki život od nepunih 30 godina provela uglavnom u rodnoj Puli, ali je posljednjih godina živjela u Veneciji

³ Pismo se nalazi u arhivu Historijskog instituta JAZU pod sign. XV-23-A-I-7.

⁴ Točan naslov Kukuljevićeva postumnog djela glasi: Nadpisi sredovječni i novovječni i novovjekni na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t. d. u Hrvatskoj i Slavoniji. Sabrao Ivan Kukuljević. Zagreb 1891.

i Padovi, gdje je došla u dodir s različitim ličnostima. Zacijelo ju je ondje upoznao i francuski pjesnik i arheolog J. J. Boissard (1528—1602), koji joj je posvetio neke svoje pjesme, nazivajući je također »Polana illyrica«. Isticala je dakle svoje »ilirsko« porijeklo, pod kojim se izrazom tada razumijevalo hrvatstvo.

Svega nekoliko dana poslije izlaska toga priloga Kukuljević je 1. VIII. 1889 umro, pa je urednik lista, komemorirajući njegovu smrt u br. 43—45, mogao sa žalošću istaći, »da je upravo te novine zapala tužna čast', da objelodane posljednji rad neumrloga hrvatskog historičara.«

Miroslava Despot

PONOVO SPRIJEČEN POKUŠAJ IZDAVANJA NOVINA U OSIJEKU 1835.

Pravi razlog, zašto u Hrvatskoj početkom XIX. st. nije bilo novina, otkrivaju pomalo naši dosada neistraženi arhivi. Tako se, na pr., za Osijek pronašlo, da je Fr. Zink, upravitelj tiskare Divald, još 5. V. 1813 predao molbu za izdavanje njemačkog »Tjednika za sve staleže u Osijeku i okolici s obavještajnim listom« (Wochenschrift für alle Stände in Esseck und der umliegenden Gegend. Nebst einem Intelligenz-Blatt.), koju je molbu 8. VI. 1813 Ugarsko namjesničko vijeće u Budimu odbilo s obrazloženjem, da su »ovo kraljevstvo i njemu pridružene pokrajine zasada snabdjevjeni dovoljnim brojem časopisa pisanih u jezicima, koji vrijede na njihovu području«, i da, prema tome, »nema potrebe, da se broj takvih časopisa poveća« (usp. K. Firinger, »Jedan pokušaj izdavanja novina u Osijeku 1813«, HZ V., 1952, br. 1—2 str. 190—192).

Osijek, međutim, nije ostao pri jednom jedinom pokušaju, jer je doista postojala potreba, da i taj kraj dobije svoje novine, naročito zbog toga, što je Slavonija u svakom pogledu imala svoj osobit život, gospodarski i kulturni, te njene potrebe nisu mogli zadovoljiti ni peštanski ni bečki listovi, kako je to željelo Ugarsko namjesničko vijeće.

Kad je Alojz Divald, sin osnivača osječke tiskare Iv. M. Divalda, odrastao, preuzeo je kao izučeni tiskar očevu tiskaru, te je i on pokušao izdavati novine. Iz nepoznatih razloga nije zatražio dozvolu iz-

ravno preko nadležnoga gradskog magistrata, već preko Virovitičke županije. Kako županijski arhiv leži nepristupačan u Drž. arhivu u Zagrebu, saznajemo za njegov pothvat tek iz rješenja Ugarskoga namjesničkog vijeća od 21. IV. 1835, upućenog osječkom gradskom poglavarstvu (Reg. 1206). U povodu Divaldove molbe za dozvolu izdavanja tjednika o prodaji raznovrsnih proizvoda, dražbama, zasjedanjima vlastelinskih sudova i drugim prodajama, pod naslovom »Tjednik o Osijeku i za Osijek« (Wochenblatt von und für Esseck), predane preko Virovitičke županije, spomenuto Vijeće zahtijeva izvještaj o moliteljevoj kvalifikaciji kao i o njegovoj imovini, koja bi mogla poslužiti kao jamstvo za sigurnost pretplatnika. Rješenju je priložen u prijepisu izvadak Divaldove njemačke molbe na županiju, prema kojoj on traži dozvolu za izdavanje obavještajnog lista (»Intelligenz-Blatt«) na njemačkom jeziku za Slavoniju i o Slavoniji, uz slijedeće opaske: 1. Obveza, da će se list dostavljati pretplatnicima uz cijenu naznačenu u objavi, priloženoj molbi (rješenju Vijeća nije ona priložena), preuzima se, samo tada, ako se prijavi barem 400 pretplatnika. U protivnom moći će se cijena povisiti. 2. S obzirom na format priložen je uzorak. Papir ne će biti pisači, već bijeli papir za tiskanje. Izdavač pridržaje pravo da posebne oglase izdaje i na dijelovima arka. 3. Pretplata se plaća unaprijed. 4. Izdavač moli odobrenje, da objavu štampa i tako obrađuje dio pretplatnika.

Na poglavarstvenoj sjednici od 16. V. 1835 dan je nalog senatoru F. Svobodi, da o svemu tome povede izvide i podnese izvješće. Prema njegovu izvješću od 20. VII. 1835 (Reg. 1876) podijelio je ocu molitelja tiskarski privilegij još Franjo II. 25. IX. 1794; od oca je on prešao na sina, koji na opće zadovoljstvo tjera obrt od 1813. Molitelj ima nekretnina, t. j. kuću i livadu prema priloženom izvratku, zatim tiskaru s dvije preše, 23 cente slova i odgovarajućim priborom, na čemu nema uknjiženog duga više od 600 forinti.

Taj je izvještaj poslan Namjesničkom vijeću, koje je tada dublje ušlo u stvar i rješenjem od 20. X. 1835 (Reg. 2742) zapelo na tome, da je molitelj u svojoj tiskanoj objavi uz ostalo naveo, da će se baviti posuđivanjem knjiga, zbog čega treba razjasniti, što molitelj misli s tim

oglašivanjem; da li u gradu postoji posudbena knjižnica, kakva i s čijom dozvolom; odnosno tko, ili da li možda sam oglašivač, namjerava takvu knjižnicu osnovati. Postoji nadalje protuslovlje s obzirom na izdavanje lista između molbe predane Virovitičkoj županiji i tiskane objave, a ni vrijednost moliteljeve imovine nije naznačera.

Gradsko je poglavarstvo 21. XI. 1835 naložilo senatoru Svobodi, da u tom smislu povede daljnje izvide i presluša molitelja, ali je on tek poslije čitave godine dana, 13. XII. 1836, predao svoje izvješće (Reg. 3217) zajedno s Divaldom njemačkim podneskom od 9. XII. 1836. S obzirom na stavku u objavi: »Knjige će se posuđivati na čitanje«, Divald izjavljuje da je to »samo primjera radi navedeno, da bi, ako bi jednom s vremenom netko u Slavoniji uz visoku dozvolu držao posudbenu knjižnicu te htio o tome posredstvom mojeg namjeravanog obavještajnog lista obavijestiti općinstvo — mogao znati, da i taj oglas može biti primljen u list. Uostalom, prema znanju najodanije potpisanog, ne postoji u ovom času ni u jednom kraju Slavonije još nikakva posudbena knjižnica.« Svoju kuću u Novom gradu procijenio je Divald s 1.000 for., a livadu u Brijestu sa 125 for., dok je za svoju »isključivo privilegiranu i dobro uređenu tiskaru za štampanje knjiga« tvrdio, da je »za njega neprocjenjiva«; ako se, uza sve to, od nekretnina odbije dug od 600 for., ostaje samo u nekretninama vrijednost od 525 for., čime su pretplatnici, i više negoli je potrebno, osigurani.

Zanimljivo je pritom, da Divald naziva taj put svoj list obavještajnim (»Intelligenz-Blatt«) za Slavoniju i o Slavoniji, te da je osjetio, kako je svojim oglasom o posudbenoj knjižnici zadržao u predmet, u koji u ono vrijeme nije bilo uputno dirati. Stoga je u tom pogledu potpuno ustuknuo i naknadno se svega odrekao. Međutim, sumnja je bila potaknuta, pa se nameće pitanje, koliko je Namjesničko vijeće njegovim naknadnim, malo uvjerljivim isprikama vjerovalo.

Senator Svoboda se u svom izvještaju nije upustio ni u kakvo raspravljanje, nego je samo izvijestio, da je Divald izjavio, da ne želi svoju imovinu izvirgavati sudbenog procjeni, već ju je procijenio po vlastitom nahođenju.

Gradsko je poglavarstvo predložilo oba podneska Namjesničkom vijeću, ne upuštajući se također u raspravljanje, i Vijeće je već 17. I. 1837 pod br. 1.808 (Reg. 313) uskratilo dozvolu za izdavanje novina. I taj put je obrazloženje bilo posve kratko: »Budući da molitelj niti prema vlastitoj ocjeni i procjeni svoje imovine nije iskazao imovinu sa sredstvima dovoljnim za sigurnost pretplatnika, njegovoj se molbi ne može udovoljiti, o čemu se istog Divalda ima obavijestiti.«

Time je po drugi put onemogućeno izdavanje novina za Osijek, čak i potpuno poslovnog, obavještajnog, oglasnog trgovačkog lista, koji taj put nije ni pokušao ulaziti u bilo kakva kulturna područja, a kamoli politiku. Nije vjerojatno, da je Namjesničko vijeće potakla na njegovu odluku tako velika skrb za sigurnost pretplatnika lista, od kojih bi svaki u najgorim slučajima mogao izgubiti tek nekoliko forinti i za čija je eventualna potraživanja doista mogla sama vrijednost tiskare pružiti mnogostruko jamstvo. Pravi razlog uskraćivanja dozvole bit će drugi — u prvom redu odvratnost centralističke dvorske reakcije prema novinama uopće, a naročito prema novinama u dalekoj provinciji, gdje ih se moglo teže nadzirati. Čini se, povrh toga, da je Divald pokazao više aktivnosti negoli je ona bila poželjna, a pogotovu je možda postao sumnjiv sa svojom opasnom idejom o posudbenim knjižnicama, čiji je sadržaj bilo još teže nadzirati negoli novine. Na taj je način izdavanje novina za Osijek bilo opet odgođeno na desetak godina.

K. Firingler

FRANO SUPILO, POLITIKA
U HRVATSKOJ. Kultura, Zagreb 1953.
Uredio i uvod napisao Vaso Bogdanov.

Među izvorima za našu noviju povijest imaju naročito mjesto radovi poznatih građanskih političara XIX. i XX. st., u kojima oni izlažu svoje stanovište prema aktualnim problemima svoga vremena, tumače svoja politička shvaćanja i ciljeve, koje svojom politikom žele postići. Takva djela nisu samo važna kao izvorni materijal za historičara. Njihovo ponovno izdavanje jedan je od kulturnih zadataka, jer se na taj način šira javnost upo-

znaje neposredno s nedalekom prošlosti — ključem za bolje shvaćanje sadašnjosti. Zato treba pozdraviti novo izdanje Supilove »Politike«, koje je svakako najvrednije među djelima te vrste.

Supilo je napisao ovu seriju članaka 1911 pod dojmom poraza svoje politike u Hrvatskoj. Nesretan, uvrijeđen i ogorčen zbog postupaka vodstva Hrvatsko-srpske koalicije, koje je smatrao glavnim krivcem za taj poraz, unio je u članke sav žar svoga temperamenta, da uvjeri svoje čitaoce, kako je jedino njegova politička borba pružala mogućnost, da se Hrvatska oslobodi sistema nagodbe i dualizma »sa kojim se Hrvatska tlači, iscrpljuje i u podložnosti drži«. On je svojom »Politikom« htio pokazati, da se ne smatra poraženim, iako je bio izvrgnut progonima i intrigama, koji su čak za apsolutističku Hrvatsku bili nešto nečuveno. Krajnja svrha ovog Supilova rada bio je zapravo apel naprednim snagama Hrvatske (a nadao se da će ih naći u hrvatskoj i srpskoj omladini) da ga podupru, kako bi mogao nastaviti svoju borbu, da na temelju hrvatsko-srpskog jedinstva izvede Hrvatsku iz »diabolično spletenog sistema tuđe politike«.

»Politika« nije historijski rad. To je s jedne strane na brzu ruku napisano subjektivno djelo aktivnoga građanskog političara, koji se upravo nalazi u središtu žestoke političke borbe, pa stoga ne može potpuno sagledati cijeli kompleks zbivanja, — a s druge strane je to ipak rad čovjeka, koji odlično poznaje hrvatske prilike sve tamo od početka Khuenove vladavine. Međutim, baš jedinstvo tog ličnog pečata i objektivnosti daje Supilovoj »Politici« njenu najveću vrijednost, a to je, da je ta knjiga uvjerljiva, nepatvorena i neposredna slika tragedije Hrvatske u okviru Habsburške monarhije.

Prof. Bogdanov ističe u svom predgovoru Supilovu subjektivnost naročito što se tiče srpskog pitanja, jer Supilo svoj osjećaj ogorčenja prema srpskim prvacima u koaliciji prenosi na Srbe u Hrvatskoj uopće. Dakako, Supilo to čini pod neposrednim dojmom političke borbe, jer osnovna koncepcija njegove politike je ideja o hrvatsko-srpskom jedinstvu (a za nju se bori još od 1903), koja će ga na posljedku dovesti na čelo pobornika nove jugoslavenske države.

Prof. Bogdanov se u svom predgovoru osvrće i na Supilovo djelovanje za vrijeme I. svjetskog rata, a naročito na njegovu borbu protiv Pašića, te konstatira neka kriva mišljenja o Supilu, koja su proširili njegovi neprijatelji. Zatim govori o ispravnosti Supilova shvaćanja jugoslavenskoga narodnog jedinstva, koje su potvrdili događaji u toku posljednjih 35 godina, i na kraju o karakteru i značenju same »Politike«.

Nije lako shvatiti cjelovitu sliku Supilova djelovanja niti ocijeniti pojedine faze njegove političke borbe. Historiografija tog razdoblja nalazi se tek u počecima. Zbog toga je još uvijek otvoren čitav niz važnih pitanja, pa će se vjerovatno u krugovima historičara diskutirati i o nekim mišljenjima prof. Bogdanova, koja iznosi u predgovoru »Politici«.

U prilogu ovog izdanja nalaze se četiri dosad neobjavljena Supilova pisma (ali niję navedeno, kome su upućena), zatim tekstovi Riječke i Zadarske rezolucije, te Londonskog pakta, vrlo korisna bibliografija radova o Supilu i registar imena. Potrebno je istaknuti jedan nedostatak ove knjige. Supilo nije pobliže objasnio mnoge događaje, o kojima govori, a neke je ličnosti samo spomenuo. Takva je mjesta trebalo dopuniti kratkim komentarom, jer čitalac, koji ne poznaje dovoljno političku povijest ovog razdoblja, često ne će biti načistu o čemu se radi, pa će dio vrijednosti ove knjige biti za njega izgubljen.

Mirjana Gross

R. MAIXNER, PRERADOVIĆEVO POSREDOVANJE IZMEĐU NARODNJAKA I LONYAYA g. 1871/2. Grada za povijest književnosti hrvatske 24, 1953, str. 265—274.

Premda u središtu ovog priloga stoji ličnost Petra Preradovića — po posredničkoj ulozi, koju je, uz L. Hellenbacha, preuzeo na sebe 1871/2, dakle na kraju svoga života — ipak obrađeni predmet potpuno ispada iz okvira »Grada za povijest hrvatske književnosti«, kao i neki drugi prilozi, koji se već više godina u toj Akademijinoj ediciji pojavljuju. On nas, na osnovu Preradovićeve korespondencije sa Strossmayerom, upoznaje s nekim novim momentima u postanku revii-

zije ugarsko-hrvatske nagodbe, koja je uslijedila poslije kapitulacije narodne stranke — njezina moralnog sloma.

Neposredno poslije »rujanskog manifesta« (20. IX. 1871), u kome je narodna stranka porekla pravovaljanost nagodbi i navijestila odlučnu borbu za prava naroda, zajednički ministar financija, a zatim ugarski ministar-predsjednik M. Lónyay pokušao je da i preko Preradovića, koji je tada živio u Beču kao službenik ministarstva vojske, uspostavi tješnji dodir s »narodnjacima« prije nego što se u siječnju 1872 sastane, već po treći put odgođen, hrvatski sabor. Kako je narodna stranka na izborima za taj sabor izvojevala odlučnu pobjedu, Lónyay je nastojao da sporazumom s njome ukloni prije svega mogućnost njezina pristupanja opoziciji u zajedničkom saboru. Preradović izražava svoj utisak o motivima Lónyayeva postupka (u pismu Strossmayeru 7. XII. 1871) ovim riječima: »Iz svega njegova razgovora opazio sam sklonost doći do kakva god načina pomirenja, da naši zastupnici na ugarskom saboru pristupe k tamošnjoj ljevici, toga se strašno boji...« (267) Lónyay je zbog toga bio isprva sklon da Hrvatskoj odstupi ubiranje direktnih poreza — ugledajući se u »Fundamentalne članke«, koje je Hohenzwartovo ministarstvo u jesen 1871 ugovorilo s češkim saborom.

Lónyay je u dva maha, potkraj prosinca 1871 i u veljači 1872, pregovarao s predstavnicima narodne stranke o reviziji nagodbe i promjeni režima u Hrvatskoj, ali su se ovi pregovori oba puta razbili zbog pritiska s mađarske strane, da se narodna stranka fuzionira s mađarskom odnosno da joj osigura takav politički utjecaj, koji nije bio u skladu s njezinom stvarnom moći. Preradović se kroz cijelo to vrijeme, do kraja ožujka 1872, dopisivao i s Lónyayem i sa Strossmayerom, ali je o Lónyayevu držanju stekao najzad vrlo nepovoljno mišljenje. U dopisu Strossmayeru od 29. II. 1872 piše, da Lónyay »nije nikakav državnik, već čovjek, koji misli kojekakvimi stranputicama do svrhe doći. Drugčije govori, drugčije radi, šeptrliji, pletkari i hoće da to neki za neku osobitu državničku mudrost drže.« (270) Međutim, pismo Račkoga Strossmayeru od 11. II. 1872 (Korespondencija Rački-Strossmayer I, 1928, str. 157—159) nesumnjivo dokazuje, da je Lónyay bio pripravan na znatne ustupke u osnovnim pitanjima

(nezavisnost hrvatske vlade i uvođenje novoga financijskog sistema), ali da ga je u tome priječio otpor Deakove liberalne stranke.

J. Šidak

K. GEORGIJEVIĆ, PAVLE JULINAC.
Zbornik Filozofskog fakulteta II, Beograd
1952, str. 61—93.

Premda je N. Radojčić još 1929 objavio u Radu JAZU 237 svoju studiju »Pavla Julinca ‚Kratki uvod u istoriju porekla slavenosrpskog naroda‘ (1765)«, ipak ovaj prilog poznatoga književnog historičara znači nesumnjivo vrijedan doprinos objašnjenju Julinčeva rada na srpskoj povijesti.

Julinac, koji se rodio »negde oko 1735 godine« (str. 70) u porodici, koja je najprije stekla armalno plemstvo, a zatim i plemićki posjed u Banatu, umro je dođuše kao ruski diplomatski činovnik, ali je do kraja života ostao »zastupnik klasnih, feudalnih interesa srpskog plemstva i feudalno-crkvene hijerarhije« (76). Protivno Radojčiću, koji u Julinčevu spomenutom djelu, toj prvoj srpskoj Historiji, vidi prije svega odbranu »srpskih nacionalnih prava u Ugarskoj«, nošenu »sasvim modernim, širokim patriotskim duhom«, G. utvrđuje uski, izrazito klasni karakter Julinčeva književnog rada uopće. »Veličajući feudalce — kaže on (76) —, kao Černojeviće ili Brankoviće, ističući stalno pravo klera ispred prava naroda, preštampanjavajući privilegije, Julinac ne pogađa potrebe srpskog građanina i seljaka, ne stoji na naprednim pozicijama srpske građanske klase, nego na pozicijama nazadnih društvenih slojeva.«

Dokazuje to i Julinčeva osuda anonimne pjesme »Plač Srbije« (1761), kojoj je autor bio vjerojatno Zaharija Orfelin. G. daje uvjerljivo objašnjenje za tu osudu jednoga doista naprednog spisa: Julinac »smatra da su u feudalnoj Austriji osigurana prava srpskom narodu posebnim privilegijama (u stvari, uglavnom samo kleru i šačici plemstva) pa se, prema tome »srpski narod u Austriji ne nalazi u ropstvu, Srbija nije robinja, nju nije napustila sestra njena Rusija, nisu je izdale starešine... Ali on ne napada na pisca *Plača Srbije* iz oportunizma. On to čini iz svog klasnog uverenja!« (78/9)

Kako je već Radojčić dokazao, da se Julinac, osim nekoga rukopisnog izvoda iz »Hronika« Đorđa Brankovića, poslužio za svoj historijski spis gotovo isključivo tekstom Ducanga u djelu I. Tomka Szaszskog, *Illyricum vetus et novum* (1746), G. produbljuje ovu analizu daljnjim rezultatima. On konstatira, da se Julinac ne približava svom uzoru samo kompozicijom i sadržajem, »nego i svojom osnovnom metodom, načinom izlaganja« (72). Što se pak tiče pisaca, koje citira, G. zaključuje, da — osim Tuberona — »Julinac nema pri ruci nijednog od gore navedenih pisaca, ne služi se njima, iako navodi njihova mišljenja, ne dokumentuje se njima, ne vrši pomoću njih naučnu kritiku različnih podataka« (72), nego ih sve prenosi iz Ducanga ili, u jednom slučaju, možda iz Brankovića.

Prema tome, G. svodi na pravu mjeru i Radojčićev sud o vrijednosti Julinčeva rada, ovim riječima: »Njegov *Uvod u istoriju* jeste kompilacija i parafraza jednog diletanta u istoriskoj nauci; zato se ne može o tom delu govoriti kao o „poštenom naučnom i književnom naporu“. I taj napor, i domašaj, sasvim su skromni.« (74)

J. Sidak

ŽARKO MULJAČIĆ, »IZ KORESPONDENCIJE ALBERTA FORTISA«. *Građa za povijest književnosti hrvatske* 23, 1952.

Ovdje se objavljuje 37 dosada nepoznatih pisama A. Fortisa različitim Dubrovčanima, a povrh toga 33 u izvodu. Pisana su talijanski, uz koji umetak na hrvatskom jeziku, koji je Fortis dobro poznao, a jedno je pisano francuski. Potječu iz arhiva obitelji Bizzarro i Bassegli-Gozze, koje je nabavio Državni arhiv u Dubrovniku.

Pisma su veoma zanimljiva, jer pokazuju veze između Fortisa i mnogih poznatih Dubrovčana. Većina je pisana dubrovačkoj vladici Deši Gozze-Gučetić, a manji broj Roku Bonfiolu, trgovcu s Pelješca, koji je trgovao u Mlecima, a kasnije postao dubrovački konzul, Ivanu Bizzarru, književniku i poznatom bibliofilu s kraja XVIII. i početka XIX. st. i vlastelinu Mihi Sorgo-Sorkočeviću.

Iako su pisma privatna, ipak su vrlo korisna za upozoravanje tadašnjih kulturnih prilika uopće, a naročito pružaju dosta jasan uvid u shvaćanja i nagnuća jednog dijela dubrovačkog društva pri kraju XVIII. st. i neposredno pred pad Dubrovačke republike. Iz njih se vidi prisni odnos dubrovačkih intelektualaca prema idejama francuske filozofije, prethodnice Velike revolucije, pri čem je Fortis služio kao dobronamjerni posrednik. Tako je, na primjer, kao upravitelj knjižnice u Bologni pod francuskom vlašću ponudio 1802 Ivanu Bizzarro, da će nabavljati knjige i novine iz Francuske po nižoj cijeni i bez carina, pa je to i učinio.

Izdavač je pisma popratio opširnim uvodom i iscrpnim komentarom.

A. Marinović

Đ. MAZALIĆ, O JEDNOM OKTOIHU. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, N. S. VIII, 1953.

Autor izvještava da se u srp. prav. crkvi u Travniku nalazi štampani oktoih »od četvrtog glasa«, vrlo zanimljiv. Slijedi opširan opis. Autor se izvinjava da nije vidio ni oktoih iz 1494, ni gračanički od 1539, »no upoređujući ovaj Travnički sa opisom ona dva vidimo da je ovaj potekao iz neke druge štamparije i drugog vremena. Jedina veza ovoga i onog Makarijevog iz 1494 je sam dvoglavi orao Crnojevićevog grba sa onim slovima u njemu, i predgovorom.« Strance je autor obavijestio o svom otkriću da u Travniku ima »un antiphonaire pour la quatrième voix«, — i zatim: »L'analyse des spécialistes pourrait fixer l'origine et l'époque de l'antiphonaire de Travnik, mais dès maintenant on peut affirmer d'une manière sûre, qu'il s'agit d'un de nos vieux livres que notre science ne connaissait pas encore.«

Nažalost, analiza specijalista nije potrebna za utvrđivanje identiteta opisanog oktoiha »que notre science ne connaissait pas encore«. Po opširnom opisu autora može svatko ustanoviti da se radi o oktoihu štamparije Crnojevića iz 1494 koji nije nepoznat našoj nauci, a relativno nije ni tako rijedak. Da se to utvrdi, nije čak potrebno uzeti u ruke originalne primjerke te knjige, već je dovoljno poznavati od osnovne literature Jagićev rad u *Denkschriften der kaiserlichen Akademie*

der Wissenschaften in Wien XLIII i Radojčićev u Glasniku Skopskog naučnog društva XIX.

Stručnjaci bi jedino još mogli da utvrde da li ovaj primjerak ima na fol. 60 b neispravljenu štamparsku pogrešku, kao što je to — po Jagiću — slučaj kod Bečkog egzemplara; — ili je ona ispravljena, kao što je to, čini se, kod većine sačuvanih primjeraka.

Sa samim Stojanovićem u ruci autor je svakako teško mogao ša sigurnošću utvrditi koja mu je knjiga pred očima. To mu je bilo još teže, jer nije opazio da se Stojanovićev opis »goliš anđelčića« odnosi na oktoih 5—8 glasa, pa ih je autor uzalud tražio u oktoihu 1—4 glasa, gdje ih dakako nema.

Ne upuštajući se u ostale slabosti tog sitnog priloga s krupnim nedostacima, smatramo da netko, tko ne poznaje niti originale, niti literaturu o njima, ne bi trebao uopće da piše o tome predmetu. Bojimo se ujedno da donošenje sudova »d'une manière sûre« uz takvu stručnu podlogu ne doprinosi podizanju naučne reputacije autora.

Neka nam se oprostí prednje, možda malo oštro formuliranje, ali smatramo da treba svesti na što manju mjeru povremene provale diletantskih oglada u naše stručne časopise koji uživaju zasluženi ugled i u zemlji i u inostranstvu, a među kojima se ističe i starinom i kvalitetom upravo Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Istaknuti cilj se, nažalost, može postići samo oštrom kritikom.

Fedor Moačanin

M. D. GRMEK, SANTORIO SANTORIO I NJEGOVI APARATI I INSTRUMENTI. Izd. Institut za medicinska istraživanja JAZU, 1952.

U Hrvatskoj su u XVI. st. boravili osniivači dviju nekoć najvažnijih medicinskih škola: u prvoj polovini stoljeća iatrokemičar Teofrast Bombast Paracelsus (1493 do 1541), a u drugoj polovini iatrofizičar Santorio Santorio (1561—1636). U svojoj knjizi Mirko Dražen Grmek iznosi nov podatak o Paracelsovu boravku u Dalmaciji i dragocjen članak o Santorijevu boravku u Hrvatskoj, o čemu se dosad znalo vrlo malo. Kopraniin Santorio, »čovjek mjerenja, vaganja i računanja«, boravio

je u Hrvatskoj, valjda na prekide između 1587 i 1599, liječeći neke naše velikaše (Zrinski?) u Karlovcu i mjereći u primorju, negdje između Trsata i Senja jačinu vjetrova (naše bure!), a kretao se i po unutrašnjosti, kad u komentarima Aviceninina kanona opisuje Dunav i njegove pritoke, »rijeke Dravu i Savu, preko kojih nisam prelazio samo jednom«. Ovi Grmekovi rezultati kao i oni o Santorijevim vezama s našim liječnicima u domovini i u tuđini mogu poslužiti kao poticaj za daljnju dopunu slike o kulturnom stanju Hrvatske u to doba.

N. Ž.

ATHANASIUS MATANIĆ O. F. M., DE ORIGINE TITULI »DALMATIAE AC TOTIUS CROATIAE PRIMAS«. *Studium historico-criticum, Romae-Sublaci 1952, str. 87.*

Autor istražuje, u koje vrijeme, u kakvim okolnostima i zbog kojih uzroka je nastala titula »Dalmatiae ac totius Croatiae primas«. Pitanje je čisto crkvenog karaktera, pa rasprava ne bi zahtijevala posebnu pažnju na ovom mjestu. Ali jer se u njoj usput dodiruju i neka pitanja iz hrvatske povijesti, s obzirom na tijesnu vezu između crkve i države u Srednjem vijeku, te zbog vjerodostojnosti nekih izvora, koji su općenitijeg karaktera, i interpretacije nekih povijesnih događaja, što je sve autor morao uzeti nužno u obzir, iznijet ćemo, kako je pokušao riješiti ovo zamršeno pitanje.

U našoj historiografiji postoje o tom pitanju dva suprotna mišljenja: prema jednome je spomenuta titula postojala u IX. i X. st. (Bulić, Katić i dr.), a prema drugome treba njeno porijeklo tražiti u kasnijim vjekovima (Farlati, Rački, Rittig i dr.). Autor pristaje uz prvo mišljenje i nastoji da za njega pridonese nove dokaze.

Zaključke navodi ovim redom:

Salonitanski metropolit bio je primas u VI. st. (za teritorij rimskih provincija Dalmatia i Pannonia Savia). — Autor nema za tu tvrdnju direktnog dokaza nego zaključuje tako indirektno prema sadržaju salonitanskih sabora g. 530 i 533, i na osnovu tadašnjih prilika u crkvi uopće. Prema tome, već sama temeljna postavka nije dovoljno čvrsta.

Poslije razorenja Salone o. 614, Split je preuzeo crkvenu administrativnu funkciju Salone, a time i crkveni primat na hrvatskom i dalmatinskom teritoriju. Splitski metropolit ima taj primat sve do polovice IX. stoljeća. — Točno je, da je hrvatski i dalmatinski teritorij, uz stanovite prekide, potpao pod crkvenu jurisdikciju splitskog nadbiskupa, ali je pitanje, da li je on tada bio i primas. U sačuvanim izvorima nema te titule. Pitanje je, da li je u to vrijeme splitski nadbiskup bio metropolit (usp. negativno mišljenje M. Barade, *Episcopus chroatisensis*). Preostaje opet da se indirektno zaključuje, kakav je status tog splitskog hijerarha prema njegovim pravima i dužnostima. A s druge strane pitanje je, da li se za to vrijeme može uopće dati potpuno točna i openito valjana definicija primasa.

U IX. st., pojavljuju se poznate Pseudo-Izidorove Dekretalije. Tada se definirao pojam i funkcija primasa; primas je onaj, koji ima pod sobom metropolite, a sjedište mu je u starom prvobitnom sjelu biskupije. Kako splitski nadbiskup nije udovoljavao prvom zahtjevu, a prema drugom bi morao imati sjedište u Saloni — izgubio je, prema autorovu mišljenju, titulu primasa.

U daljim stoljećima splitski nadbiskupi nastoje da dobiju barem de facto neki primat nad ostalim biskupima u Hrvatskoj i Dalmaciji. To se razabire iz akata splitskih sabora 925 i 928. u kojima se spominje »(primas in) Spalato« (usp. Šišić, Priručnik, str. 214); tu titulu, međutim, u smislu novog poima primasa, papa mu u potvrdi akata splitskog sabora ne priznaje. Autor vidi u tome jak dokaz za autentičnost tih akata.

To bi bio jedini dokaz za postojanje titule primasa u našim krajevima. Ali, ako upozorimo, da se tu radi o abrevijaturi, koja je u tekstu spisa »Historia salonitana maior« (usp. Thoma Arhidiaconus, Historia salonitana, 1894. str. 38) razriješena kao »primus Spaleti«, te ako postavimo pitanje, da li se primus i primas mogu shvatiti kao kanonički sinonimi, onda stavljamo u pitanje čitavu postavku autorovu.

Autor smatra, da su splitski nadbiskupi dobili tu titulu u početku XIII. st., ali ne u pravom smislu nego »in ratione legationis apostolicae sedis«. Titulu u pravom smislu dobio je splitski nadbiskup, prema autorovu mišljenju, u XIV. st. prilikom

mira u Zadru 1358. Za tu svoju temeljnu postavku autor nije mogao naći direktan dokaz, nego on zaključuje tako na osnovu okolnosti, da su Dalmacija i Hrvatsko primorje bili tada ujedinjeni s Hrvatskom.

Osim toga glavnog pitanja, autor se usput zadržao i na drugim pitanjima, kao što su vrijeme doseljenja i pokrštenja Hrvata, osnutka barske, dubrovačke, zadarske metropolije i dr., ali se tu držao već ustaljenih teorija i nije pridonio nešto novo njihovu rješavanju.

Ne može se reći, da autor svoju tezu nije potkrijepio dovtljivim kombinacijama, pri čem mu je pomoglo dobro poznavanje literature iz crkvene povijesti, i da je iskoristio svaki podatak, koji bi mu mogao koristiti. Ali činjenice su: prvo, da o »primasu Dalmacije i čitave Hrvatske« Toma Arcidakon ne zna ništa. Autor objašnjava tu činjenicu tako, kao da je Toma znao za primasa, ali ga nije htio spomenuti (!), da ne bi time umanjio ugled Splita prema Zadru (!). Međutim, da je ta titula za vrijeme Tome postojala, bez sumnje bi je Toma spomenuo, tim prije jer bi je upravo splitski nadbiskup odnosno metropolit nosio. — Drugo, u rimskim arhivima, prema svom vlastitom priznanju, autor nije mogao dosada pronaći nijedan dokumenat, u kojem bi se splitski nadbiskup titulirao kao primas. Dakle, splitski nadbiskup nije te titule pravno nosio niti je smio nositi. Treće, koliko je do danas poznato ta se titula javlja prvi put u početku XVII. st., točnije 1604, a nosio ju je prvi poznati nadbiskup-apostata Mark-Antun de Dominis.

Autor je u predgovoru ustvrdio, da su splitski nadbiskupi krunili kraljeve. Ako se to odnosi na razdoblje hrvatske narodne dinastije to nije točno. Jer ih oni nisu krunili. Jedino se zna, da je splitski nadbiskup Bernard 1204. na zahtjev kralja Emerika, okrunio njegova maloljetnog sina Ladislava.

Autor je u svom izlaganju nastojao zadržati formalnu, relativnu objektivnost. Međutim, u predgovoru se žali, što nije mogao doći do svih potrebnih podataka za svoju raspravu, koji se nalaze u našoj literaturi i nedavno objelodanjenoj arhivskoj građi, a da nije mogao raditi ni u našim arhivima, jer su prilike za to kod nas teške (»presentibus rerum ac temporum difficultatibus in regionibus nostris imperantibus, nos minime omnia labori necessaria prae

manibus habuisse«, str. VI). Da je autor — koji je po svemu naš čovjek — imao malo dobre volje, mogao je upoznati današnje stanje naše povijesne nauke kao i prilike kod nas, pa bi ta jadikovanja bila suvišna.

Josip Lučić

O PERUNOVU KULTU U ISTRI

U znanstvenoj literaturi raspravlja se više od 50 godina o tome, je li Perun slavensko božanstvo ili je došlo k Slavenima sa sjevera (od Normana), jesu li Peruna častili samo istočni i zapadni Slaveni, ili je bio poštovan također kod južnih Slavena. Čini se, da ima tragova tome kultu i u Istri.

M. S. Filipović je radnjom »Tragovi Perunova kulta kod Južnih Slovena« (Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, n. s. III-1948, str. 63—80) pokušao dokazati, da je Perun, bog gromova i munje, oblaka i kiše, bio čašćen u mnogim lokalitetima na području današnje Jugoslavije i Bugarske, pa zaključuje, da »nema nikakvih pouzdanih neposrednih savremenih vesti o tome, da su južni Sloveni znali zaista za Peruna i vršili kult baš tome bogu, ali brojne uspomene na taj kult, osobito u topografskim nazivima, pokazuju na nesumnjiv način da su i južni Sloveni znali za taj kult i da su ga doneli u Podunavlje i na Balkan«. U obilnom materijalu, koji navodi, poziva se također: a) na »Perunac, kako se zove jedno brdo kod Pazina u Istri, jer je to ime, ako je tačno navedeno, samo dimnutivni oblik od Perun. Međutim na karti 1 : 100.000 našega Vojnog geografskog instituta taj vis na jugoistoku od Pazina je obeležen kao Perunkovac«; b) na »naziv Prunski Potok, što ga nosi jedan potok u selu Roču (Istra). To se ime pominje u 16 i 17 veku (I. Strohal: »Iz starine«, ZbNŽO XXIV, Zagreb 1919, 300«), i naročito c) na brdo Perun (881 m) u Istri, »koje je oko 4 km od istočne obale Istre, a na severozapadu od Mošćeničke Drage. Značajno je da se jedno mesto pod tim Perunom, prema severu, zove Trebišće: očigledno da je na tom mestu nekada vršen kult i da su tu prinošene žrtve (stsl. trēba = žrtva)«.

Kod grada Pazina ne postoji brdo Perunac nego Peruncovac kod Gračišća, 1,5 km sjeverozapadno od toga sela, koje je grad-

skog tipa i kastelijerske prošlosti. Dinko Trinajstić, dobar poznavalac Pazinštine (v. članak »Pazin« na str. 61 Spomen-knjige Jugoslavenske Matice u Splitu 1930), zove to brdo Perun (!) i kaže, da je to ime »očiti znak da je tu postojalo svetište tom slavenskom bogu«, ali u narodu je to brdo općenito poznato pod imenom Peruncovac, kako je zabilježeno i na austrougarskoj specijalki u mjerilu 1 : 75.000 od g. 1888 i još prije toga kod istarskog arheologa i historiografa P. Kandlera († 1872) u radnji, koja je objavljena 1886 u drugom svesku *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* na str. 13 (»Perun-zovaz«). Prema tomu oblik Perunkovac na karti našega Vojnog geografskog instituta u mjerilu 1 : 100.000 nije točan. I P. Skok je slabo obaviješten (v. Slovo 3, Zagreb 1953, str. 61), kad piše, da u Pazinštini postoji i Perun »između Lindara i Gračišća« i Perunkovac (»od Gračišća prema Lindaru nadesno«), jer navedene pobježe oznake upućuju na isto brdo: Peruncovac. Sva se spomenuta imena odnose na jedno jedino brdo, vis. 469 m, kojemu je narodno ime Peruncovac. Na njemu je ođavna drvena piramida za triangulaciju, jer je ponešto više od sviju kota u tom kraju: Lindar 450, Gračišće 454 i Pićan 360 m nad morem. Peruncovac izgleda i viši, jer je obrubljen dubokim dolinama sa tri strane. »Odatle se vidi sunce odmah ujutro« (Skok) Filipovićeve Perunski Potok ne postoji, jer Rudolf Strohal pominje »Prunski potok«. Pored brda Peruncovca kod Gračišća dolaze, dakle, ne samo za Istru nego upoće za čitavo područje južnih Slavena, najteže na vagu brdo Perun (881 m) i pod njim lokalitet Trebišće, koji zapravo glasi Trebišća (plurale tantum).

Na Filipovićeve radnje osvrnuo se Petar Ž. Petrović (u Glasniku Etnografskog Instituta SAN I, 1—2, Beograd 1952, str. 373—380) pod naslovom »O Perunovu kultu kod južnih Slovena«. Prema njegovoj ocjeni problem Perunova kulta ostaje nedovoljno istražen i nedokazan, jer je Filipovićeve izbor izloženog gradiva nekritičan i većina njegovih zaključaka nepouzdana i nepotpuna, ali Petrović ističe i ovo: »Od svih u raspravi navedenih topografskih naziva izuzetno bi se brdo Perun (881 m) sa mestom Trebišćem, u Istri, ... mogli prihvatiti kao verovatni tragovi, na kojima se nekada obavljao kult Perunu,

ali ako bi i arheološki i drugi podaci ukazivali na tu pretpostavku...»

Čini se, da se Filipović približio Petrovićevo mišljenju, kad je napisao i (u Harvard Slavic Studies II, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1954, str. 359—374), štampao prilog »Folk religion among the orthodox population in eastern Yugoslavia — Some remarks and considerations«, jer od svih lokaliteta, s kojima je prije dokazivao Perunov kult kod južnih Slavena, ovdje ističe samo selo Trebišće i nad njime brdo Perun. (»Most important is the fact that a place close to the Istrian mountain Perun is called Trebišće, wich means that it was a place of offering, trëba — offering«). Prema Filipovićevoj radnji, koja se u podnaslovu naziva »historical survey« o pučkom vjerovanju pravoslavaca u istočnom dijelu Jugoslavije, pitanje o Perunu ne spada ovamo, no od toga je najvažnije to, što Filipović vremenski stavlja Perunov kult u Istri već u VI. st., kad je živio povjesničar Justinijanovih ratova Prokopije, pratilac vojskovođe Belizara, koji je oborio Ostrogotsku državu i s njome podvrgnuo Istru vlasti Bizanta. U tom bi slučaju trebalo dolazak Slavena u Istru, o kojem govori tek pismo nape Grgura I. salonitanskome nadbiskupu Maksimu od g. 600. (Šišić, Priručnik 174), pomaknuti u VI. st., po prilici na početak bizantskog osvojenja Istre (539) i u vrijeme preseljenja Langobarda iz Panonije u Padsku nizinu (568). Međutim, za takav zaključak nedostaju historijski dokazi.

Važni su dakle i historijski momenti o Perunovu kultu u Istri, još važniji za eventualnu korekturu datuma o početku doseljenja Slavena u Istru, pa je tu, i pored filologije, svakako potrebna riječ arheologije.

Ja sam se prošle jeseni popeo na Perun (881 m). Bio sam ne samo u Trebišćima nego i u *Petrebišćima*. Trebišća su na sedlu niže brda Peruna nenaseljeni lokalitet, do nedavna pastirski stanovi, a *Petrebišća* su seoce od nekoliko kuća na gornjem kraju mošćeničke doline, ispod Trebišća. U Trebišćima nema žive vode, a u *Petrebišćima* teče potok prema Mošćeničkoj Drazi. Sada teče u njemu malo vode, jer je nedavno kanalizirana, ali prije je potok bio tako jak, da je uza nj u *Petrebišćima* bio mlin, od kojega se vide ruševine. Ako je brdo doista dobilo ime

po božanstvu, njemu su žrtve prinosili u Trebišćima ljudi s područja pićanske biskupije i u *Petrebišćima* ljudi s kvarnerske strane. Imena Trebišća i *Petrebišća* ne će biti u vezi sa trijebljenjem i krčenje, jer u Trebišćima, na gorskom sedlu, nema šume i nije je vjerojatno nikad ni bilo, a *Petrebišća*, u dolinskom tjesnacu uz potok, leže u šumi, koja nije jamačno nikad bila krčena. Za terenske i florističke prilike ovoga kraja usp. D. Hirc »Floristička izučavanja u istočnim krajevima Istre. II. Učka gora i njezina okolina«, Rad JAZU 210, 1915, str. 6—92. Izvođenju imena rečenih lokaliteta od stsl. imenice trëba nema prigovora. Ona se upotrebljava i u istočnoj crkvi (cf. trebnik u značenju ritual) i u zapadnoj crkvi (riječi »sanctum sacrificium immaculatam hostiam« glase u stsl misalu od 1927: »svetuju žrtvu neporočnuju trëbu«).

Arheološka istraživanja su moguća i nužna, i ovdje, na masivu Učke gore, i na suprotnoj periferiji pićanske biskupije, gdje sam bio ove jeseni. Peruncovac je markantna točka za prostranu okolinu, vapnenačko brdo, na kojemu raste rijetka šuma niskih hrastova, bez vode je, no za sezonskih kiša ipak dobar pašnjak. Na površini se ne vide nikakvi tragovi ljudske djelatnosti, a ne zna se, što je pod tankom korom humusa. Potreban je arheološki pohod i zahvat na licu mjesta, jer o kultu boga Peruna ne će odlučiti lako ni lingvistika ni povijesna nauka. Selo Gračišće je u srednjem vijeku bilo utvrđeni grad, u koji su se Hrvati naselili vrlo rano. Valjda je i njihova župna crkva bila posvećena sv. Vidu u spomen na Svetovita. Budu li rezultati arheologa u Istri negativni, postojanje Perunova kulta kod južnih Slavena uopće ostat će neriješeno sve do jačih otkrića na drugim mjestima, a pozitivni rezultati arheologa bili bi dovoljni i za dokaz o naseljenju Slavena u Istri prije g. 600.

N. Žic

»HISTORIJSKI PREGLED«

Mjesto »Nastave historije u srednjoj školi«, koju je 1951/2 izdavao Koordinacioni odbor historijskih društava FNRJ, pokrenut je poslije oduže stanke novi časopis sa sličnom namjenom, ali širim zahvatom u historijsku materiju, zbog čega

je i prozvan »Historijski pregled«. Brigu za njegovo izdavanje preuzelo je Istorisko društvo NR Srbije, iz redova kojega je — uz suradnju urednika po republikama — izabran i redakcioni odbor s Miodragom Rajičićem kao odgovornim urednikom.

Prvi broj, koji je izašao u mjesecu veljači 1954, opravdao je po raznolikosti i kvaliteti priloga pokretanje takvog časopisa, iako se čini, da bi poneki prilog, po svojoj tematici odviše specijalan, trebao da nađe mjesto u kojem drugom historijskom časopisu. Držim, naime, da je neko razgraničenje između novog časopisa i dosadašnjih organa historijskih društava ili instituta neophodno, ako želimo, da »Historijskom pregledu« osiguramo opstanak. A to je nesumnjivo želja sviju nas, i znanstvenih radnika i nastavnika.

Ostavljajući ocjenu priloga u 1. broju drugoj prilici, kada će naredni brojevi omogućiti cjelovitiju ocjenu časopisa, bilježim ovdje, zbog obavještenja, samo njegov sadržaj:

Metodika historijske nastave. — H. Matković, Nastavnikove bilješke na satu historije.

Članci i rasprave. — Vl. Stojančević, Prvi srpski ustanak i južnoslavenske zemlje. — M. Gross, Narodni pokret u Hrvatskoj godine 1903. — K. Milutinović, Dositej i srpski ustanici. — Vl. Stojančević, Knez Miloš i kolonizacija Srbije. — V. Vinaver, Ropstvo u starom Dubrovniku 1250—1650.

Prilozi. — Đ. Sp. Radojičić, Ko je podigao manastir Zaum? — D. Kovačević, Trgovačka knjiga Nikole i Luke Kabužića. — B. Hrabak, Rujna-trg u oblasti Užica u XV veku. — H. G. Andonovski, Makedonski begunci u Sloveniji posle Ilindenskog ustanka.

Kronika. — J. Vrčinac, Konferencija istoričara Jugoslavije i Nemačke.

Kritički pregled. — B. Krekić, Novija istoriografija o problemu Slovena u Grčkoj. — N. Milutinović, Mađarska shvatanja o revoluciji 1848—1849 god. — H. G. Andonovski, Jubilarna izdanja u Makedoniji povodom 50-godišnjice Ilindenskog ustanka. — M. Ekmečić, V. Pelagić: Istorija bosansko-hercegovačke bune. — S. L., J. Burckhardt: Eseji iz grčke prošlosti.

Bibliografija. — R. Stefanović, Prilog bibliografiji Prvog srpskog ustanka. — M. Despot, Literatura o Istri.

Kako se vidi, redakciji je uspjelo, da već u 1. br. okupi lijep broj jugoslavenskih historičara (osim slovenskih!). Valja samo požaliti, što u slogu ima dosta pogrešaka i što je do ljeta izašao samo jedan broj. Redovito izlaženje časopisa jedan je od osnovnih preduvjeta za njegovo održanje, pa bi mu redakcija morala obratiti naročitu pažnju.

»Historijski pregled« treba da izlazi četiri puta godišnje, u brojevima od po 5 araka. Godišnja pretplata iznosi 320.— din, a šalje se na čekovni račun 102-T-191 (Beograd, Studentski trg 1).

J. Š.

NAŠE STARINE

Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine I, 1953.

Po prirodni ustanove, čije je glasilo, ovaj je godišnjak posvećen u prvom redu konzervatorsko-restauratorskim pothvatima iz područja spomenika kulture u Bosni i Hercegovini. Taj zavod, osnovan 1945, već je učinio mnogo za očuvanje objekata važnih za historiju, a veći su radovi vršeni na popravku mostova, stambenih zgrada, džamija, crkava, manastira, nadgrobnih spomenika, tvrđava i sl. pa se o nekim radovima govori i u ovom godišnjaku. Ali osim tih priloga arhitektonsko-umjetničke struke, »Naše starine« donose i dva veća rada, koji nisu u neposrednoj vezi s terenskim konzervatorskim radovima, već imaju širi historijski karakter. H. Kreševljaković je dosada već dao dosta priloga iz prošlosti bosanske fortifikacije (vidi HZ V, 3—4 str. 369), ovdje, u radnji »Stari bosanski gradovi«, obrađuje historijat 83 utvrde, za koje je — kako sam kaže — našao makar nešto nove građe. Počinjući s porječjem Drine obrađuje gradove u porječjima Bosne, Vrbasa, Šane, Une i manjih pritoka Save, te napokon one u velikim poljima. Ovo je sada, uz Truhelkine »Naše gradove«, jedino veće djelo o bosanskim tvrđavama proteklih stoljeća, a preostaje još da se istraži prošlost i gradova u Hercegovini, što će Kreševljaković i učiniti. Karakteristika je ovoga kao i svih njegovih radova, da je pisan u prvom redu na teme-

lju novih arhivskih podataka. S druge strane, on je pisan vrlo koncizno, što se više puta mora požaliti, jer bi Kreševljaković mogao o mnogim pitanjima dati opširniju sliku, budući da ih on poznaje bolje nego itko drugi.

Ovdje se, međutim, nameće pitanje obradbe svih tvrđava u Bosni i Hercegovini, makar samo u kataloškom obliku s ilustracijama i pregledom literature za svaki pojedini objekt (ukoliko je obrađivan), a to bi poslužilo kao pomoćni priručnik za daljnje radove iz struke. Temelj za izradbu takva priručnika već postoji u kartoteci ovog zavoda, iz koga je već nešto iskorišteno (v. Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini II, 1952, 276—306; Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva II).

Karta gradova u Bosni, koju je Kreševljaković priložio radnji, predstavlja jedinstven primjer zemljovida ovih krajeva s turskog područja. Iako je rađena posve primitivno i bez geografskog znanja, ipak je korisna kao prvi poznati pokušaj ove vrste. Kreševljaković datira postanak ove karte sredinom XVIII. st. ali s obzirom na to, da su tu ucertani još i mnogi gradovi na lijevoj strani Une i Save, moglo bi se datiranje pomoći i u XVII. stoljeće. U pojedinim imenima (koja su pisana turski) ima pogrešaka, tako da mjesto Žedin treba čitati Zrin, mjesto Mat Kečidi treba čitati Mat Gečidi, a mjesto Cazin napisano je Zečić.

Studija A. Bejtlića »Banja Luka pod turskom vladavinom« zasijeca u područje, s kojeg ima malo stručno pisanih radova. To je postanak i razvoj naselja pod turskom vladavinom, te analiza nastajanja i umjetničke vrijednosti turskih građevina u našim stranama. Radu je autor pristupio znalački; iskoristio je svu poznatu arhivsku tursku građu o tom pitanju, kao i pomoćnu literaturu, i zatim ispitivao na samom terenu. Čini se, da je ovdje težište trebalo biti na obradi spomenika arhitekture, ali je on, sasvim ispravno, obuhvatio i okolicu spomenika, u kojoj su nastali, jer se oni i ne mogu obrađivati odvojeno.

Uz originalnu analizu pojedinih objekata dao je autor i nekoliko važnih novih povijesnih podataka (na pr., da se je turska Banja Luka počela razvijati od podgrađa srednjovjekovnog grada Banje Luke u Gornjem Šeheru), a postanak najjužnijeg dijela grada Novoselije pomakao

je unatrag za čitavih 150 godina. Od ovih je novih rezultata naročito važan onaj o prenosu namjesničkog sjedišta u Banju Luku. Na temelju novih arhivskih podataka Bejtlić dolazi do ovog zaključka: u XVI. st. bio je Travnik malo ili nimalo sjedište, nego je izravno stolica prenesena iz Sarajeva u Banju Luku, a to je učinio Sofi Mehmed paša, koji već 1554 sjedi u Banjoj Luci. Dopusća mogućnost, da je kratko vrijeme sandžak sjedio i u Travniku, a to je opet bio isti Mehmed paša, kako to potvrđuju posredno travnički dokumenti. Dalji dokaz, da je Banja Luka postala središte Bosne u to vrijeme, jesu građevine sandžak bega Osman šaha i Ferhat bega Sokolovića iz 1563, odnosno 1579. Dakle, ni u kom slučaju ne odgovara istini dosadašnja tradicija, da je to bilo 1583.

S. M. Traljić

KARL BRANDI, *GESCHICHTE DER GESCHICHTSWISSENSCHAFT*, 2. izd., Bonn 1952 (*Geschichte der Wissenschaften. Hgg. v. Erich Rothacker, I. Geisteswissenschaften*), str. 147.

U doba sloma Njemačke i nestašice knjiga napisao je poznati njemački historičar Brandi ovu knjižicu kao pomoćno i savjetodavno sredstvo za studente. Knjižica je očigledno naišla na dobar prijem, jer je u razmjerno kratkom roku doživjela drugo izdanje (prvo je izašlo 1947). Kako je Brandi još u početku 1946 umro, priredio je i nadopunio drugo izdanje te knjižice Wolfgang Graf. Sam autor je svoj rad prekinuo otprilike kod Rankea i Burckhardta, zbog čega je Graf pre-radio poglavlje o XIX. st. i doveo prikaz do najnovijeg vremena. U starijim epohama prerađivač je unio ponekog novog autora, no nastojao je da se ti umetci mogu lako prepoznati. Nažalost je na taj način koji put razbio tok prikaza. Među tim umetcima prilično je prostora dobio Flavius Josephus, kojega Brandi nije uvrstio, jer je knjižicu sastavio na osnovu svojih predavanja na sveučilištu u Göttingenu, koja su držana i u Hitlerovo vrijeme. Knjižica je podijeljena na šest poglavlja: I. Nasljedstvo antike. II. Elementi kršćanske historiografije. Orijent i okcident. III. Dinamička, plemenska i zemaljska povijest. IV. Renesansa, humanizam,

reformacija. V. Kritičko povijesno istraživanje. Historijske ideje. VI. XIX. i XX. vijek.

Knjižica je u stvari historija odabranih historičara, a ne historijske nauke. Za prikaz idejnog stava autora, poslužiti će se riječima H. Srbika (Almanach der österreich. Akademie der Wissenschaften 97, 1947), koji kaže, da je Brandi u duhu Rankea »nastojao naslutiti i sagledati vječne ideje«. Prema istom Srbiku: »Bio je pokojnik svakako u daleko većoj mjeri naklonjen dnevnj politici, nego veliki majstor (tj. Ranke); čežnja za snažnom nacionalnom državom povezivala ga je s nizom nacionalnopolitičkih realističkih historičara.« Ako još dodamo, da je u Brandijevoj »Njemačkoj historiji« iz 1918 došlo do izražaja »das Offiziersempfinden der Verfassers«, nije nam teško pogoditi, s kojih je pozicija autor prišao obradi materijala. Graf se trudio da u prikazu XIX. i XX. st. ostane vjeran koncepciji autora. Rezultat je toga, da je francuski katolički aristokrat Alexis de Tocqueville dobio relativno mnogo prostora, dok Mehring nije registriran niti po imenu. Napominjem da je inače njemačka historiografija kudikamo opširnije obrađena od historiografije ostalih, pa i zapadnih, naroda; to je uostalom i opravdano u priručnoj knjižici namijenjenoj u prvom redu Nijemcima.

Usput notiram da je od naših ljudi zabilježen samo Flacius Illyricus, a od modernih Balkanaca Iorga, koji je naveden kao živ, iako je ubijen nekoliko godina prije Brandijeve smrti.

Zanimljiv je i stav prema Marxu i Engelsu: pjesnik Goethe dobio je pasus od 5 redaka, Marx i Engels — ništa. Marxovo se ime ipak spominje na 3 mjesta:

1. U prikazu historijskih nazora Louisa Blanca ističe se sličnost s Marxovom podjelom historije na »razdoblje feudalizma, epohu građanskog kapitalizma i završni stadij proleterskog socijalizma«.

2. Za Jeana Jaurès-a se kaže da je Francusku revoluciju razmatrao »pogledom iz oštrenim materijalističkom historijskom naukom.« On da pozdravlja Revoluciju u njezinom početnom stadiju, »jer ustanak građanstva protiv feudalnog plemstva znači po njegovom shvaćanju, koje je preuzeo od Marxa, važnu etapu na putu ka socijalističkom društvenom uređenju. On se povodi za Marxovom dijalektikom i u tome, što u daljem razlaganju pokazuje kako krupna buržoazija, čim se dokopala

vlasti, sada sama nastoji da svim sredstvima održi svoj vladajući položaj nasuprot nižim slojevima koji za njom nadiru.«

3. Prema ovoj knjižici: »Poslije oktobarske revolucije 1917 osvojila je vladajući položaj u Sovjetskoj uniji marksistička historijska nauka. Budući da ona prema nauci Karla Marxa smatra historiju oružjem u klasnoj borbi, ona prirodno posvećuje naročitu pažnju socijalnopolitjskim pitanjima. Kao njezin najznačajniji predstavnik smatra se M. N. Pokrovskij itd.« Nasuprot Pokrovskom, Tarle nastoji svoj »klasnoborbeni« stav pomiriti s tradicionalnom svijesti o misiji Rusije (Sendungsbewusstsein), a u svom »Talleyrandu« upoređuje on »najuzvišeni i nasljedovanja najvredniji uzor buržoaske diplomacije sa sovjetskom diplomacijom koja se orijentira uz pomoć Marxove nauke«.

Čini mi se da gornjem ne treba opširnijeg komentara.

Za naše potrebe, ova mala knjižica jedva da može pružiti neku orijentaciju u »Historiji historijske nauke«. No s obzirom na idejnu pozadinu i drugo izdanje u roku od 5 godina, ona je zanimljiv dokument vremena i prilika u Zapadnoj Njemačkoj.

Fedor Moačanin

H. E. BARNES, AN INTRODUCTION TO THE HISTORY OF SOCIOLOGY. III. ed., The University of Chicago Press, Chicago, 1950, str. 960.

Ovaj Uvod u historiju sociologije predstavlja opsežan rad, u kojemu je sudjelovalo preko dvadeset stručnjaka s područja sociologije u Sjedinjenim Državama. Djelo je redigirao H. E. Barnes, jedan od najboljih poznavalaca sociološke literature na Zapadu: od 47 članaka, koliko ih sastavlja ovaj pregled mislilaca, koji su izgrađivali sociološke sisteme, sam H. E. Barnes napisao je 20, t. j. gotovo polovicu knjige.

Osnovna je pobuda za ovo opsežno djelo — kako Barnes ističe u predgovoru — bila da prikaže različite sociološke sisteme, počevši s A. Comteom: »Mnogo je sociološkog umovanja bilo prije Comtea, ali nije bilo socioloških sistema« (VIII). Stoga je u dva poduža članka Barnes-a, koji sastavljaju I. dio — *Historijski uvod: sociologija prije*

Comtea — obuhvaćena *Antička i srednjovjekovna socijalna filozofija i Socijalna misao u rano-modernom vremenu* tako, da je pružen pregled svih značajnih mislilaca, koji su se bavili istraživanjem ljudskog društva od antike do danas.

U drugom dijelu — *Pioniri sociologije* — prikazani su Comte, Spencer, Morgan, Sumner, Ward i Gumpłowicz. Morganu se, naposljetku, priznaje pionirska uloga u sociologiji uopće, a u američkoj napose. Pretjerano je uvrštavati Sumnera među pionire sociologije u svijetu već zbog toga, što Barnes smatra, da je »njegov izravni kontakt s hiljadama studenata bio važniji za razvitak sociologije u Sjedinjenim Državama nego njegova vlastita izdana djela o tom predmetu« (155). Značajno je, da Sumner nije izgradio sociološki sistem (156) i da nije mario za suvremenu sociološku literaturu, ni evropsku ni američku (157). Iz tih razloga nije mu mjesto među osnivačima socioloških sistema iz druge polovine XIX. st., koji su jače utjecali na razvitak sociologije u zapadnoj Evropi i u SAD.

Težak je propust toga djela, da nije u posebnom članku prikazan sociološki sistem klasika marksizma — Marxa i Engelsa. Mnogi pisci članaka nisu mogli prešutjeti velik utjecaj Marxove misli na razvitak sociologije u svijetu: dovoljno je istaći, da je poslije Aristotela Marx najviše puta spomenut u toj knjizi — dvadeset i tri puta. O Aristotelu se govori 29 puta, a na strani i pol još su napose izložene njegove misli o društvenoj strukturi. Preko Marxa se nije moglo olako prijeći te se njegov utjecaj ističe na više mjesta. Štaviše, S. Neumann u članku o A. Weberu, a E. Manheim u članku o H. Freyeru nazivaju Marxa jednim od osnivača sociologije: prvi ga navodi zajedno sa Saint-Simonom, Comteom i Spencerom, a drugi s Fergussonom, J. Müllerom, Turgotom, Condorcetom, Saint-Simonom i Comteom. Pada u oči, da su svi ti mislioci — osim J. Müllera — dobili više ili manje mjesta u knjizi, na kojima se prikazuju njihova glavna djela te izlažu njihove teorije i metoda istraživanja: uz Comtea sa 29 i Spencera sa 28 strana, o Saint-Simonu se govori u 35 redaka (70 i 73), Fergussonu u 20 (60), Condorcetu u 25 (73) i Turgotu u 24 (10, 72 i 73).

Samo se za Marxa nije našlo mjesto, na kojemu bi se prikazao njegov sociološki

sistem, koji on, doduše, *expressis verbis* nije izrazio, ali koji proizlazi iz njegovih djela. Netko bi mogao prigovoriti formalistički, da su u knjizi, kojom se bavimo, obuhvaćeni samo sistematski izloženi sociološki sistemi. Ali u takvom bi slučaju bilo potrebno isključiti iz knjige i Sumnera, za kojega se izričito veli: »On nije nikada izdao sistematski prikaz o sociologiji« (156). U nauci na Zapadu još je uvijek živa težnja, da se Marx i marksizam, što je više moguće zapostave i prešute s argumentom, da je Marx ekonom, ne filozof i sociolog. Ali onda se zapada u takvu ne-logičnost, da se piše o utjecaju Marxa na Sombarta i na Sombartovo odbijanje nekih Marxovih postavki (325 i sl.), a da ih se prije toga nije prikazalo. Takav je propust tim teži, što je Gumpłowicz 1905, dakle, 45 godina prije nego što je izašla knjiga, o kojoj je riječ, pisao u svojem *Grundriss der Soziologie*, da su u Njemačkoj teoretska djela »socijalista Marxa, Lassalla i Engelsa probila put sociologiji« (85).

Očita je, dakle, želja pisaca, da Marxu ne priznaju izričito položaj pionira sociologije, koji je otvorio nove vidike razvitku te nauke, iako ga nikako ne mogu mimoći tako, da ga moraju mnogo puta spomenuti. Redaktoru knjige se, doduše, ne može predbaciti ono, što H. Speier piše o »mržnji na komunizam« P. Sorokina i o njegovim antiprogresivnim i reakcionarnim političkim nazorima« (884). Ali valja priznati, da se isključenje Marxa i Engelsa iz sistematske historije sociologije nikako ne može naučno opravdati i da predstavlja političku mjeru, poduzetu s određenim ciljem.

U trećem dijelu — *Glavni sociolozi u njemačkim zemljama* — obuhvaćeni su sociolozi iz Njemačke i Austrije, i to redom Wundt, Tönnies, Simmel, Wiese, M. Weber, Troeltsch, Sombart, Oppenheimer, A. Weber, Freyer, Ratzenhoffer, Spann i Stein.

Cetvrtom je dijelu predmet *Kontinentalna evropska sociologija u ne-njemačkim zemljama* te su u nj uvršteni Novikov, Kovalevskij, Fouillée, Tarde, Le Bon, Durckheim, De Greff, u jednom članku talijanski sociolozi Pareto, Loria, Vaccaro, Gini i Sighele i napose Španjolac Posada.

Peti dio knjige nosi naslov *Engleski sociolozi poslije Herberta Spencera* i prikazuje Kidda, Hobhousea, Westermarcka,

Briffaulta, Geddesa i Bradforda, Wallasa i Toynbeea.

Posljednji, šesti, dio bavi se *Sociološkom teorijom u Americi* te izlaže nazore Giddingsa, Smalla, Thomasa, Stuckenberga, Rossa, Cooleya, Ellwooda, Hayesa, Sorokina i Cornejoa.

Ti su dijelovi dali više ili manje sistematski prikaz većine onih sociologa, koji su pokušali stvarati sociološke sisteme, kako bi objasnili dinamiku društvenog razvitka. Na taj je način omogućeno čitaocu, da ima na okupu uglavnom objektivni pregled idealističkih socioloških škola zajedno s glavnijom literaturom o njima. U tome je njezina pozitivna strana.

Ali jedna knjiga iz historije sociologije, pa makar ona bila samo uvod u tu historiju, ne bi smjela biti zbirka članaka o pojedinih sociolozima, poredanih bez nekog sistema i raspoređenih samo po njihovoj geografskoj pripadnosti. Takav »sistem« onemogućuje pregled utjecaja, što su ga vršili pojedini pisci i pojedine škole jedni na druge. Stoga ispada, da se onaj isti Ratzenhoffer, koji je umro 1904 i za kojega Gumplovicz veli, da je bio prvi, koji je »na području, gdje se govori njemačkim jezikom, shvatio veliku važnost sociologije kao podloge svake nauke o državi« (kao gore, str. 88), dolazi na treće mjesto od kraja u dijelu o njemačkoj sociologiji, tako da mu prethode na pr. Wiese i Oppenheimer, kojih su glavna djela izašla mnogo kasnije, 1924 — *Allgemeine Soziologie* — Wiese, a 1922—1929 *System der Soziologie* Oppenheimera.

Osim propusta, koji se odnosi na Marxa i Engelsa, ima u tom djelu i drugih. Izostavljen je na pr. Letourneau, koji doduše nije za sobom ostavio sociološki sistem (smatrao je, da je u XIX. st. prerano misliti na sisteme u toj nauci budućnosti), te se stoga ograničio na sakupljanje etnografskog materijala o porodici, vlasništvu, političkim i pravnim ustanovama, trgovini, religiji i t. d.

A Lippertu, mislim, da bi bilo potrebno posvetiti više od osam redaka s obzirom na velik utjecaj, što ga je vršio na neke druge pisce svojom etnografsko-komparativnom metodom, koju je dosljedno primijenio na analizu porodice i religije u društvenom životu.

Iznenaduje, da je među sociologe uvršten Toynbee. Barnes, pisac članka o tom engleskom historičaru, koji smatra boga

najaktivnijom snagom u historiji, a carstvo božje rezultatom i ciljem historijskoga društvenog razvitka, potpuno je svijestan činjenice, da se radi o piscu, koji se bavi historijom. Ali mističke i apokaliptičke ideje glavnog njegova djela *A Study in History* o tome, da je svakoj novoj civilizaciji svrha, da izvrši funkciju, koju joj je bog unaprijed odredio, da odlučna uloga u historiji pripada spasiteljima, od kojih je glavni bio Isus, da će »ovaj svijet postati pokrajina carstva« (božjega; O. M.) i da »historija prelazi u teologiju«* pobudile su revolt u mnogim naučnim krugovima na Zapadu. Ti krugovi ne priznaju Toynbeea za historičara. To je razlog, zašto Barnes jadikuje, da »je bilo malo knjiga, koje se tako krivo razumjelo i interpretiralo« kao djelo Toynbeea (718), i tvrdi, da pri njegovu prosuđivanju treba prijeći preko granica »naučne historije«, kako je shvaća Ranke. Tada se Toynbeeova »knjiga pokazuje kao nešto posve različito, možda kao nešto još veće« (719). Da ne duljimo: jedno skroz idealističko shvaćanje, koje u potpunosti odbacuje svaki materijalistički determinizam i koje su kritizirali mnogi buržoaski historičari, valjalo je pošto poto spasiti, pa se od toga neuspjelog historičara napravilo na silu sociologa. Sada tek postaje jasno, zašto se u tom Uvodu u historiju sociologije nije našlo mjesto za — Marxa.

O. Mandić

EDOUARD DOLLÉANS, ROBERT OWEN. Izdanje »Rada«, Beograd 1953, str. 134. S predgovorom P. Vajovića.

Prijevod studije E. Dolléansa iz g. 1905 dalji je prinos našoj literaturi o predmarksističkom socijalizmu, koja posljednjih godina brzo raste objavljivanjem prijevoda Saint-Simona, Fouriera, Cabeta, Weitlinga i dr.

U prvom dijelu pod naslovom »Čovjek«, D. obrađuje Owenovu mladost, njegovo praktičko obrazovanje i teoretsko formiranje do g. 1800. Već kroz samo izlaganje osnovnih biografskih činjenica može se opaziti, koliko je budući socijalni reformator bio sin svoga vremena — razdoblja industrijske revolucije. Kao vrlo sposoban poslovni čovjek, on se od najranije mladosti ubrzano uspinje po ljestvici us-

* *Civilization on Trial* III. izd., London 1949, str. 263 i V.

pjeha u svojoj klasi, ali uza sve to nije izgubio svoj čovječanski lik. Radnik pobuđuje kod njega sve veću pažnju. Istražujući idejne korijene Owenovih shvaćanja, koja je on gotovo nepromjenjena zadržao do smrti 1858, D. utvrđuje jak utjecaj racionalističke filozofije XVIII. st., osobito engleskog utopiste Godwina. Owen doduše postaje tako manje originalan, ali su nam zato razumljivije i njegove zablude i njegovo učenje.

Utjecaj filozofije XVIII. st. D. tumači neposredno uz prikaz osnovnih Owenovih misli. Protivurječnosti između prirode čovjeka i suvremenog društva, svemoćna snaga sredine koja oblikuje karakter ljudi, nužnost nestanka društva bijede, konkurencije i kriza u ime razuma i istine, moć spoznaje novoga, koja će, proširena uporabom propagandom i potkrijepljena oglednim eksperimentima, osvojiti svijet, jedinstvo svih nacija, rasa i vjera koje dolazi — svi ti stupovi Owenova misaonog sistema inesen i su jasno, pregledno i povezano. Pritom, kao i kasnije, D. utvrđuje misaonu srodnost Owenovu s Fourierom, ali ne pokazuje i bitne razlike među njima. Owen je odrastao i sazrijevao u Engleskoj u doba procvata industrijskog kapitala, poslije jedne socijalne i ekonomske revolucije, dok Fourier odražava relativnu zaostalost Francuske, u kojoj je trgovački kapital bio još uvijek važniji od industrijskoga. Owen se razvija u komunistu, koji zahtijeva zajednicu dobara, a Fourier brani privatnu svojinu, iako transformiranu i kontroliranu od društva, pa prema tome i imovinsku nejednakost u budućem društvu. Karakterizirajući Owenovo učenje, D. ga ocjenjuje kao mehanicističko, racionalističko i agrarno, suprotstavljajući mu evolucionistički materijalizam, koji je po njegovu mišljenju organski, realistički i industrijski. Upravo na tom mjestu, gdje pobija Owena, može se nazrijeti ideološko stanovište autora, o čemu predgovor, začudo, ništa ne kaže.

U drugom odjeljku: »Poslodavačka filantropija i državni socijalizam«, koji obuhvaća prikaz Owenova rada od 1800 do 1819, D. iscrpno prikazuje Owenovo djelovanje u New Lanarcku, probleme s kojima se mladi socijalni reformator sukobljava, zapreke koje ga odasvud kočee, počevši od odbijanja njegovih ortaka-suvlasnika poduzeća do nepovjerenja i nerazumijevanja radnika. Nakon dugogodišnjeg rada Owen uglavnom uspijeva

da provede svoje planove. Više nadnice, skraćeni radni dan, novi stanovi, higijenski uređeni kao i tvorničke radione, kvalitetna i jeftina prehrana, gotovo besplatne škole za radničku djecu — sve to privlači najzad radnike Owenu. Uza sve izdatke, koje su te reforme zahtijevale, poduzeće postizava i velike profite. To Owenu koristi da buržoaziji pokaže, kako je veća produktivnost rada, a s njome i veća zarada vlasnika, usko povezana sa životnim standardom proizvođača, ali se za njegovim primjerom povelu samo nekoliko filantropski raspoloženih kapitalista. Ideološki se utjecaj već u tom slučaju pokazao kao nedovoljan da promijenjeni društvo, ali Owen to nije uočio ni kasnije.

Svoje rezultate u New Lanarcku, kao i ideje koje u njemu dozrijevaju, sažima Owen g. 1813 u »Novim pogledima na društvo« (odnosno »Esej o formiranju karaktera«). Za stanje siromašne klase okrivljuje on vlade, preporučujući mjere, kojima će one postići promjenu društva, a izbjeći revolucije i ratove. D. iscrpno prikazuje Owenove veze s vladama u Evropi i Americi, kojima poslije neuspjeha s industrijalcima pridaje sve veće značenje, jer one raspolažu silom, potrebnom da se svladaju sve prepreke i nerazumijevanje ljudi. Owen predlaže vladama stanovite mjere kao početak rada na preobrazbi društva: racionalni sistem odgoja, koji će ljude pripremiti za novo društvo, pomoć radničkoj klasi putem davanja rada, čime će se ukloniti nezaposlenost, ukidanje nekih krivičnih zakona, koji samo progone zločin, ali ga ne sprečavaju. Od 1816 Owen radi intenzivno i na reformi škole, u kojoj traži humane odnose kao i u proizvodnji, učenje kroz zabavu, očiglednu nastavu povezanu s proizvodnjom i uklanjanje ikakvih sredstava zastrašivanja. U drugoj glavi tog odjeljka D. obrađuje Owenov rad na socijalnom zakonodavstvu od 1815—19. Owen prije svega navješćuje rat eksploataciji djece, koja tada rade u tvornicama od svoje četvrte godine po 14 do 15 sati dnevno. On organizira golemu agitaciju i uspijeva zainteresirati parlament kao i široku javnost za svoje projekte. D. detaljno crta tu borbu, u kojoj je Owen pobijedio, iako ne potpuno. Parlament je 1819 doista donio zakon o 12-satnom radnom danu u pamučnoj industriji za mladež od 9 do 16 g. i zabranio rad djeci mlađoj od 9 godina.

Odjeljak »Agrarni komunizam i veštački eksperimenti« govori o novoj fazi Owenove djelatnosti. Od ideje o pomoći radničkoj klasi, naročito nezaposlenima, putem zaposlenja na velikim javnim pothvatima i u selima zajedničke suradnje, dolazi Owen do misli o zemljoradničkoj zajednici kao osnovnoj ekonomsko-socijalnoj čeliji društva. Taj dio njegova učenja daje D. na osnovu Owenovih radova: »Izvjешtaj iz 1817«, »Izvjешtaj iz 1820« i »Svjetska revolucija« (1849). Owen traži u njima uzroke bijede i putove njene likvidacije. Za sva društvena zla optužuje nepoznavanje prave ljudske prirode, ali neposrednim uzrokom tadašnjeg stanja radničke klase u Engleskoj smatra uvođenje strojeva i štetno odvajanje poljoprivrede od industrije. Novi strojevi stalno povećavaju rezervnu vojsku nezaposlenih. Odvajanje industrije od poljoprivrede udaljilo je proizvođače u industriji od izvora hrane, a također i od zdravog moralnog života u krilu prirode. Ali je Owen previše čovjek tada najrazvijenije kapitalističke zemlje svijeta, da bi odbacio industriju i stroj. No on je, kao što D. dobro primjećuje, isto tako vjeran sljedbenik XVIII. st., koji ne napušta kult prirode. Zato je u zajednicama budućnosti dao prevagu poljoprivredi, smatrajući industriju samo njezinom dopunom. Strojevi bi trebali da služe dobru čovjeka samo u industriji. D-u je promaklo, da i ovdje usporedi Owena s Fourierom. Taj je naime predviđao u falangama mehanizaciju svih poljoprivrednih radova, pa je u tom pogledu napredniji od Owena, koji čak predlaže povratak na rad lopatama mjesto plugom. Dajući svoj projekat teritorijalne proizvodne zajednice, koja bi u sebi sjedinila poljoprivredu i industriju, Owen crta i njihovo unutrašnje funkcioniranje i međusobne veže. D. napominje, da taj projekat podsjeća na vraćanje seoskoj općini iz prošlosti, ali ga ne uspoređuje s kasnijim mislima marksizma o komuni. Demokratsko upravljanje tim zajednicama, u kojem sudjeluju svi odrasli proizvođači, izborna i odgovorna administracija pod općom kontrolom zajednice, u kojoj se svi izmjenjuju određenim redoslijedom, ekonomska samostalnost svake kcmune — sve to predstavlja klicu onih ideja o komuni, koje je kasnije razradio Marx. Owenov prinos socijalizmu u tom pogledu nije D. istakao. U drugoj glavi istog odjeljka opisao je detaljno Owenov

komunistički eksperiment s »Novom harmonijom« u Americi od 1825—28, ali se možda i suviše zadržao na obrazlaganju njegova neuspjeha, ne istakavši dovoljno, da bi »Nova harmonija« i u slučaju uspjeha predstavljala samo izolirani, umjetno izgrađeni ideal, koji ne dira u cjelokupnu ekonomsko-socijalnu zgradu kapitalizma.

U posljednjem odjeljku: »Nije daleko dan...«, D. prikazuje posljednju fazu Owenove aktivnosti. Već u svojim ispitivanjima o uzrocima bijede u spomenutim Izvjешtajima, Owen dolazi do zaključka, da krize i nezaposlenost nastaju zbog slabe kupovne moći mase proizvođača. Iako je radnik jedini stvaralac vrijednosti, on ne prima nagradu prema svom radu. Stoga se proizvedene vrijednosti masovne potrošnje sve teže plasiraju na tržištu, što napokon vodi do krize. Owen zaključuje odatle, da metalni novac, čija je upotreba omogućila prisvajanje tuđeg rada, treba zamijeniti radnim novcem, te radničkoj klasi time dati puni produkt rada. Kao i inače, Owen rješava i društvene probleme jednako sa stanovišta humaniste kao i praktičnoga poslovnog čovjeka. On odmah prilazi praktičnom pokušaju da ostvari novu pravednu i ekonomski korisnu raspodjelu društvenih dobara te osniva banku za pravednu razmjenu (1832—34). D. opisuje detaljno poslovanje te banke i ispravno opaža uzaludnost Owenovih napora, da u krilu kapitalističkog društva provede novu raspodjelu dobara, koja nije moguća bez revolucioniranja čitavog kompleksa društvenih odnosa. Međutim, on nije objasnio, da li je banka, prema Owenovoj zamisli, trebala da ukloni trgovački ili industrijski kapital. U banci su, naime, mogli da razmjenjuju svoje proizvode samo obrtnici, ali ne i radnici, koji ne raspolazu sredstvima za proizvodnju, pa ne mogu dakle biti ni vlasnici proizvoda. Kako to nije istakao, D. je propustio, da na konkretnom primjeru pokaže Owenovo protivurjeđe: preobražaj života radničke klase posredstvom ustanove, u koju se ona ne može uključiti. Praksa je nametnula pitanje privatnog vlasništva na sredstvima za proizvodnju. Tom pitanju D. nije obratio pažnju. Tako, pri kraju knjige, gdje govori o Owenovoj kritici privatnog vlasništva, braka i religije, njegov poznatiji »trojednici zla«, nije također izložio, kako Owen zamišlja vlasništvo u budućnosti, pa i stvaranje novoga kolektiv-

nog vlasništva poljoprivrednih zajednica uz pomoć države ili radničkih sindikata. Nije obrazložio, kako će, prema Owenu, radnička klasa doći do sredstava proizvodnje u industriji, koja već postoji. Moglo bi se reći, da je i Owen zaobilazio pitanje o eksproprijaciji buržoazije, ali je i D. propustio da to pitanje istakne i obrazloži. Kritizirajući Owena, kada govori o slomu banke, on tumači, da rad može postati jedino mjerilo vrijednosti, odnosno nagrade, samo u društvu, u kojem će jedna autoritativna vlast upravljati proizvodnjom i određivati cijene. Nije jasno, da li on pritom pomišlja na administrativni socijalizam ili komunističko društvo. D. ne ističe, da li bi takvo dirigiranje proizvodnjom i tržištem bila jedna prelazna etapa, koja nije svagdje nužna. On na tom mjestu protivurječi sam sebi, kada govori o ukidanju robne proizvodnje i usto o diktiranju cijena u idealnom društvu, koje nije samo idealno, već po njegovu izlaganju jedino ispravno i ekonomski nužno.

Nakon uzaludnoga dugogodišnjeg obraćanja vladama, Owen se približava radničkim sindikatima, a u isto vrijeme prelazi s odgojne orijentacije u borbi za novo društvo na privrednu. S reformom društva treba ipak započeti u proizvodnji. Na jednom mjestu, koje D. citira, Owen uvida i tvrdi, da su sindikati, organizirana radnička klasa, osnovna snaga budućnosti. Iako propovjednik i agitator, Owen godinama sve više simpatizira sa silom, osjećajući otpor posjedničkih klasa prema promjenama. Owen je napredovao, jer sada tu silu traži u proletarijatu, iako ne u njegovoj političkoj stranci. On razvija 1833 i 1834 golemu aktivnost, usmjerenu na okupljanje radničke klase Engleske u jedinstvenoj sindikalnoj organizaciji. D. nije to razdoblje Owenova rada obradio pomniji, iako je trebalo da to učini. Owen sada zahtijeva radničko upravljanje proizvodnjom u svakoj pojedinoj grani kao i u cjelini. D. ne govori, kako bi po Owenovim zamislima trebalo da to upravljanje izgleda i kako da se ono postigne; da li će sindikati stvarati nova poduzeća ili preuzeti postojeća i kakav će odnos zauzeti proletarijat prema sadašnjim vlasnicima. D., štaviše, primjećuje, da je u tim godinama Owen gotovo prihvatio klasnu borbu, ali ovu svoju primjebdu nije obrazložio. Spominje, da je poslije 1834 sindikalni pokret

Engleske ponovo dobio pomirljivo obilježje i da Owen opet poziva na suradnju radnike i poslodavce. No kako je Owen gledao na te odnose 1833 i 1834, nije iz D-ova prikaza jasno.

Od 1834 do kraja života 1858 Owen propovijeda dolazak novoga moralnog svijeta, eru vrline i opće sreće. Ogromna agitaciona djelatnost neumornog reformatora ne prestaje. Owen širi svoje ideje grozničavo u bezbrojnim brošurama i govorima. Ali uporedo razvija se i čaristički pokret. Kao dobar poznavalac čarizma, autor otkriva osnovne razlike između ovih dviju socijalističkih struja, ali bi se ipak moglo primijetiti, da je propustio da obrazloži Owenovu antipatiju prema politici. Poslije Julske revolucije kao i poslije izborne reforme u Engleskoj 1832 proletarijat i ostali radni slojevi ne mijenjaju svoj politički i socijalni položaj. Politička borba, koju buržoazija vodi, odvlači pažnju radničke klase sa socijalnih problema i čini je rezervom buržoaskih stranaka. Owenovo stanovište je po tome razumljivo, ali i štetno, jer ne pospješuje političko osvješćivanje proletarijata, već ga usmjeruje na ekonomsku borbu, koja ne dira u vlast, toga nasilnog čuvara društvenog sistema. Problematičan je i D-ov zaključak, da je kooperacija potrošnje osnovni plod owenizma i čarizma, a usto i jedini, koji on spominje.

U posljednjoj glavi ovog odjeljka, iznosi D. Owenove nazore o braku i religiji. Owen je brak tretirao kao društvenu ustanovu vladajućeg sistema pa ga je negirao i osudio kao laž i prikrivenu prostituciju; brak budućnosti bit će osnovan na istinskoj ljubavi, povjerenju i slobodi. Oštri napadaji Owena pogađaju i sve religije svijeta, iako on ne odbacuje vjervanje u jedno nadnaravno, ali nepoznato biće. Owen je napao duh netrpeljivosti u svim religijama i sektama, odbacujući ujedno sve dogme i obrede. Osnovna dužnost vjernika je ljubav prema čovjeku i rad na općoj sreći. U tome se shvaćanju religije dodiruju Saint-Simon i Owen.

D. je kroz čitavo djelo obilno i dobro iskoristio Owenove tekstove. To je za našu čitalačku publiku utoliko korisnije, što dosada nemamo Owenovih radova u prijevodu. Pri citiranju ima tiskarskih pogrešaka, jer navodni znaci nisu uvijek stavljani na mjestu, gdje citat prestaje, pa se tako Owenov tekst spaja s D-ovim.

Osim toga, D. nije ni sam uvijek naveo izvor, iz kojeg citira.

Knjiga D-a o Robertu Owenu pisana je u cjelini ozbiljno, pregledno i argumentirano, privlačnim stilom, s prikladnom izmjenom teoretskih razmatranja i izlaganja životne prakse toga velikog borca za sreću ljudi, koji žive od rada.

R. Lovrenčić

M. ÉMERIT, LA CRISE SYRIENNE ET L'EXPANSION ÉCONOMIQUE FRANÇAISE EN 1860. Revue historique CCVII, 1952, str. 211—232.

Autor, profesor sveučilišta u Alžiru, smatra, da su osnovni problemi oko pitanja francuske ekspedicije u Siriju 1860 ostali do danas neobjašnjeni i njen pravi smisao nepoznat. Ostavljajući po strani opća djela, štampanu izvornu građu, komentare suvremenika i različite rasprave, on razloge ekspedicije objašnjava na temelju neobjelodanjene građe iz arhiva u Francuskoj Siriji i Alžiru i novina. Dajući pregled prilika i događaja u Siriji, konstatira, da su se, prije njega, pri opisivaju ovih zbivanja, posve zanemarivali ekonomski motivi, i krivo se shvaćalo, da je pothvat tek trebao da udovolji željama francuskih katolika.

Ne želeći, s pravom, da potpuno negira »moralne« motive ove ekspedicije, autor ipak pretjeruje kad kaže, da ovaj pohod ne valja dijeliti od religioznih strasti ovog vremena, vremena ujedinjavanja Italije, odnosno borbi naprednih Talijana s papom. Trebalo bi zapravo govoriti o katoličkoj crkvi kao jednom od oslonja vlade Napoleona III. Međutim, kako sam autor dalje u tekstu pokazuje, u pitanju Sirije katolička državna politika nije bila na prvome mjestu. Momenti kao politika velikih radova (Suez), pitanje sirovina za industriju, kolonizacija Alžira, sve je to u vezi sa Sirijom, kako pokazuje sam autor, bilo važnije, pa je i trebalo da u zaključnoj riječi bude spomenuto na prvome mjestu, ispred suda o »religioznim zanosima«. Tim više, što autor citatima pokazuje, da katolička štampa, i francuska i druga, nije tada smatrala bitnima događaje u Siriji, već u Italiji, gdje je pokret za ujedinjenje zemlje ugrožavao papinu svjetovnu vlast.

Treba svakako upisati autoru u zaslugu upozorenje, da tu ekspediciju ne valja izolirati iz općeg zbivanja u Francuskoj, što se prije njega većinom radilo.

U vezi s izlaganjem o stanju u Siriji pred ekspediciju — gdje autor konstatira opreku između katoličkog (Maroniti) i muslimanskog (Druzi) stanovništva, koja je 1860 izbila u masovnim pokoljima kršćana u Damasku — treba svakako reći, da autoru nije bio cilj, da se osvrće na međunarodne odnose tih dana. Ipak se kao osjetljiva praznina osjeća to, što on samo spominje, da su se Engleska i Francuska uzajamno optuživale za poticanje tih nemira, a da nimalo tu pojavu ne objašnjava.

U nastavku će konstatirati, da je bivši alžirski emir Abd-El-Kader (branilac nezavisnosti Alžira, koji je kapitulirao pred Francuzima 1847), spasio u Damasku preko 11.000 kršćana, zahvaljujući vojnoj sili, čije su okupljanje, pa i naoružavanje tolerirale odnosno omogućile francuske vlasti. Francuska je vlada izdavala u Parizu i arapski politički list, sve to s ciljem da propagira osnutak arapskog carstva pod Abd-El-Kaderom, koje bi obuhvaćalo Siriju, Egipat i Arabiju. Autor smatra, da je ova kampanja na kraju iskorištena kao sredstvo zastrašivanja prema Turskoj, vrhovnom gospodarstvu Sirije, da bi se tako od turskih vlasti dobila privola odnosno ukidanje zabrane, što ju je sultan bio stavio francuskim graditeljima Suezkog kanala. Govoreći o Suez, autor ostavlja otvorenim pitanje, zašto je zapravo službeni predstavnik Francuske u Egiptu bio sporazuman sa sultanovom zabranom da se gradi Suezki kanal. Možda autor pretpostavlja neki njegov obzir prema Engleskoj? U vezi s propagandom oko Abd-El-Kadera, autor se poziva na negodovanje engleske štampe, da bi pokazao, kako su prije svega engleski interesi činili iluzornima francuske planove o arapskom carstvu.

Kao što je rečeno, autor ne ulazi u problem odnosa Francuske i Engleske, odnosno njihova rivalstva. Ekonomski momenat uvažio je samo u pitanju ekspedicije, po nuždi da spozna naučnu istinu. Očito, da je autor marksist, ne bi ekonomski momenat, kao najbitniji, bio zanemaren ni u ocjeni opće situacije (odnos Francuske i Engleske); nedostatak oba-veštenja ove vrste čini sirijske događaje

odnosno i francusku unutarnju historiju nečim izdvojenim u svjetskom zbivanju, što ne odgovara historijskoj istini.

Ističući lični udio Napoleona III. u planovima oko Arabije (spominje tipičnu napoleonsku brošuru pod naslovom: »Abd-El-Kader, car Arabije«, gdje se, među ostalim, Gibraltar daje Španiji, Malta Tunisu, Egiptu sloboda, a kroz Suez slobodan prolaz za sve narode), smatra, da se, na kraju, vladinim nastojanjima okoristio graditelj Suezkog kanala Ferdinand de Lesseps, premda njegova tadanja diplomatska aktivnost, kako autor naglašava, nije u potpunosti istražena.

Očevidno, stanje Istočnog pitanja nije davalo dovoljno poticaja za akciju francuske vojske u Siriji. Ono što autor smatra bitnim za pojavu vojne ekspedicije u Siriji, jest opća kriza francuske tekstilne industrije, nedostatak glavnih sirovina — pamuka i svile. Francuska ekspedicija u Kini i osvajanje Cochinchine trebali su riješiti taj problem. Ne dajući točne podatke o količinama svile, što ju je Francuska uvozila iz Sirije, autor ipak konstatira, da je niz lyonskih poduzeća eksploatiralo brojne libanonske svilare. Turske su vlasti primoravale drastičnim mjerama kršćanske Maronite, glavno radništvo svilarskih radionica, da se drže radnih ugovora. Međutim, prepad Druza na Maronite donio je sobom uništavanje stanovništva i naselja, radionica i dudova. Autor smatra, da su lyonska poduzeća predobila vladu za spomenutu ekspediciju, koja je uistinu odmah poradila na uspostavi normalnog stanja, počevši od popravka radionica i kuća, vrbovanja radnika do nabavljanja svilčevih ličinki. Autor svoju pretpostavku zasniva na tadanjoj dnevnoj štampi i dopisivanju trgovačkih komora, ne nalazeći, kako kaže, direktnih tragova kakve intervencije industrijalaca kod vlade.

Međutim, u maju 1861 francuska je vojska naglo opozvana. To se desilo, smatra autor, zato, što je građanski rat u Libanonu iznio domaće konkurente francuskim poduzetnicima, tako da su se svi radnici okupili u novim radionicama oko domaćih ljudi. Kad je francuski general odbio da silom odvodi radnike iz domaćih poduzeća, francuski su industrijalci izgubili svaki interes za taj pothvat, i, nekad »zaštitnici« Maronita, postali otvoreno skloni Turcima, zakonitoj vlasti u Siriji.

Premda je Francuska nastojala, da preko Evropske komisije, koja je imala Siriji dati statut, nametne kao glavara svoga kandidata i tako osigura rezultate svoje intervencije i zaštiti Maronite, nije u tome uspjela. Francuska je vlada pritom mimoišla odabranoga katoličkog kandidata, što autor konstatira i tako ponovo pokazuje, da nisu isključivo katolički interesi upravljali ovim pothvatom.

Francuska nije insistirala na svojim zahtjevima u Siriji zbog već spomenutih međunarodnih, a i domaćih prilika. U tekstilnoj industriji postala je važnija potreba za pamukom. Sirijski Maroniti prestaju interesirati francuske industrijalce kao svilari, pa će poslije 1862 uzalud nastojati, da Maronite uz pomoć vlade presele u Alžir. gdje su ih mislili uposliti pri uzgajanju pamuka.

Autor smatra, da u pitanju sirijske ekspedicije treba uzeti u obzir i nastojanja francuske vojske, da se u Siriji opskrbi vrijednim konjima, vrlo potrebnima u kolonijalnom ratovanju.

Ovaj rad, premda letimičan, kako kaže autor, i s nekim prazninama (otvoreni problemi, a bez uže veze s temom), ipak, na primjeru Sirije, vrlo dobro otkriva karakteristične crte režima Napoleona III. Iza širokog programa borbe za prava naroda, režim poštovno ravna put svojoj industrijskoj buržoaziji, dajući vojsci i stavljajući na kocku svoj međunarodni ugled. I jedan i drugi postupak, propaganda i akcija, bili su prenagljeni, s obzirom na arapski svijet uopće i Siriju napose. To opet govori o nestabilnosti toga režima, koji je, tražeći saveznike u zemlji i izvan nje, prisiljen da obećaje što ne može dati, i ne izvršava što je obećao.

Ljerka Kuntić

BORIS DMITRIJEVIČ GREKOV, jedan od najistaknutijih predstavnika sovjetske historiografije, umro je 9. IX. 1953, u 72. godini života (rodio se 21. IV. 1882 u Mirgorodu, u Ukrajini). Uz njegovo ime vezan je kroz godine rad Hist. instituta i Instituta slavjanovedenija AN SSSR, pa je Grekov, prema tome, bio posljednjih godina i službeni tumač historijske nauke u Sovjetskom savezu. Od 1914 dalje, on je osobitu pažnju obraćao proučavanju feudalnih odnosa u Rusiji, pa je, osim velikog broja rasprava i manjih priloga, obogatio nauku s dva značajna djela:

»Krestjane na Rusi« (1. izd. 1946), opsežnim prikazom razvoja ruskog seljaštva, i »Kievskaja Rus« (najnovije izdanje 1950).

U nas je ime Grekova dobro poznato. U prosincu 1946 predvodio je sovjetsku delegaciju na Slavenskom kongresu u Beogradu i tom prilikom održao predavanje: Uloga Slavena u historiji svjetske kulture (u prijevodu izašlo u »Slovenskom Bratstvu« I, 1947, 26—41). Od njegovih priloga prevedeni su kod nas još: Borba Rusije za izgradnju svoje države (Hist. knjižnica Matice Hrvatske 2, 1949) i Postanak ruske države (Prosvjetni radnik, Sarajevo, 1946, br. 4—7).

Grekov se na kraju života, potaknut radom na novom izdanju »Ruske Pravde«, upoznao i s nekim našim pravnim spomenicima. Rezultat su toga interesa bila

два djela: »Vinodolskij statut ob obščestvenom i političeskom stroe Vinodola« (1948) i »Poljica« (1950). Potonje od tih djela nije u nas dosad uopće ocijenjeno, a o prvome je u HZ II, 1949, pisao M. Kostrenčić, utvrdivši u njemu dosta propusta i pogrešaka.

Bila je to posljedica nedovoljnog poznavanja hrvatske povijesti, tako karakterističnog za sovjetske historičare, iako im je stara ruska historiografija mogla u tom pogledu poslužiti kao dobar primjer i poticaj. A upravo je Grekov, boraveći u Zagrebu poslije Slavenskog kongresa, iskreno priznao, da sovjetski historičari poznaju još penešto prošlost Južnih Slavena istočno od Drine, ali da su im na zapadu od te rijeke poznata u stvari samo imena — Križanića i Jagića.

J. Šidak

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VII.

1954

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

*OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik
JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

